— Ну, добре, добре, завтра візьму тебе в Калинівку,— сказала мати. А по хвилі додала застережливо: — Тільки дивись мені!

Як не радіти! Калинівка лежала не за сімома морями, та все ж таки Михалко не бував там ні разу. Коли треба було купити м'яса чи риби, то мати вирушала на базар у сусіднє село, а в районний центр навідувалася тоді, коли вже геть зовсім у когось із сім'ї згоряли чоботи, або ж лахманину яку нагледіти, чи — не так уже й часто — хустку для себе.

У Калинівці були паровозоремонтні майстерні, де працювали кількоро дядьків із їхнього села. Ці дядьки ходили в блискучому засмальцьованому одязі, а на головах мали не менш засмальцьовані картузи. В Калинівці, розказували, тричі на тиждень пускали кіно (а в неділю — то й двічі на день), у їхнє ж село пересувка якщо з'являлася вряди-годи, та й то Михалка гнали втришия, мусив попід ногами пробиратись або через розбите вікно, щастило ж рідко...

Вдосвіта мати тільки підійшла, щоб розбудити, а він уже з розплющеними очима лежить.

— Ти що, цілу ніч не спав?

— Еге ж, заснеш! А ви візьмете та й підете!

— Тю, дурний!..

Світає, село хоч уже й не спить, але ще наче позіхає, потягається. Ген тітка Безносиха випустила своїх курей надвір — залопотіли, закудкудакали, а півень хоче заспівати і не може, хрипить у нього в горлі. Ген Чуйчиха з дійницею до хліва пішла свою Ластівку доїти, а біля воріт зупинилась, на вулицю визирнула. А її сусідка Бабера вже стоїть біля хвіртки й чекає, чи не йтиме хто на базар, щоб і собі прилучитись.

— З неділею! — вітається.— Чи не лобуря свого продавати?

— Хіба його купить хтось?

Поки на край села виходять, то ще до них приєднується Брухтій Оксен, їхній сільський чоботар, та весела молодичка Ксеня Кріт, яка недавно вийшла заміж.

— Оце б і не йшла,— високим голоском сокорить Ксеня,— якби отих клятих дрощів не тре було. Мій каже: "Нехай ті дрощі западуться, щоб за ними ноги бити!" І я ж йому те ж саме кажу, але треба йти...

Оксен іде позаду і трохи збоку, до жіночої розмови не пристає. Лице в нього чисте й спокійне, погляд розумний і світлий; Михалко весь час позиркує скоса на чоботаря. Малому здається, що чоботар знає щось таке, чого не знають інші, але мовчить, бо надто зневажає бабські теревені.

— Якби мені оце заміж,— обзивається Бабера, в якої ніколи не було чоловіка,— то я з печі не злазила б, тільки те й робила б, що картопляники на салі їла.

— Хто б це вам пік їх, га? — запитує Ксеня. Вона в новій баєвій кофтині, але тому, що ніхто ще й досі про ту кофтину не запитав, то почувається аж наче трохи непевно.

— А свекруха! — гуде басом Бабера.— Вона в мене поскакала б та потанцювала б, як блоха на сковорідці.

Здавалося, Ксеня зараз щось про свою свекруху скаже. Але молодиця змовчала. Бо скажи ненароком якесь необережне слово, а завтра і з чоловіком посваришся, і з родичами його. Завтра вже всеньке село знатиме, що Ксеня сказала про свою свекруху.

— Учора,— знову гуде Бабера,— сонце так червоно заходило, ніби в крові купалось. Чого б це, га?.. І ще снилося, що росою вмиваюсь...

— Ви дивіться, бабо,— кидає й своє слово Михалкова мати,— щоб вас на базарі сьогодні не обдурили, бо марних снів не буває.

— Мене ще ніхто не обдурив. Скільки не ходжу по базарах, але й копійки нікому не спустила, а щоб круг пальця хто обвів — не виськалось таких удатних. І ніхто ще ніколи мене не зурочував, бо я проти чужих вроків знаю свої.

Оксен Брухтій усміхнувся, хотів сказати щось, та стримався.

— А я на свого чоловіка не серджусь,— щасливим голосом гомоніла Ксеня.— Він і не п'є, і не ледарює, й лихого не каже. Якби ще в кожної такий...

Оксен знову хотів щось вставити, але тільки головою крутнув.

— Ти йому не попускай,— радила Бабера.— Бо коли побачить, що з тебе можна мотузки крутити, то потім і наплачешся, і набідуєшся...

Вийшли на шлях. Тут уже чимало базарувальників поспішало — ген попереду один гурточок і позаду. Порипував віз однокінь, на возі сидів дядько в облізлій шапці, а біля нього лежав підсвинок зв'язаний. Промчала вантажна машина: на ній, попритулявшись одна до одної, навпочіпки попримощувались базарувальниці.

— О, спробували б ми сісти,— пробурчала Бабера.

Вже й у Калинівку вступили, став поминули, завод якийсь. І, видно, до базару наближались, бо людей із клунками та кошиками погустішало, і всі поспішали. Ось ворота з двома червоними прапорцями по боках та з лозунгом посередині.

Люди товклися, наче для того й зібрались, і Михалко зразу ж відстав од матері. Кинувся в один бік — нема, кинувся в другий — не продерешся. Сльози самі потекли з очей, і він крикнув щосили:

— Мамо!..

— Ну, чого ти, де ти? — обізвалося ззаду.— Тримайся за спідницю, бо, їй-богу, потиличника дам.

Хотіла мати з своїм сиром та пиріжками примоститися за одним із довгих столів, але місця не було. То мусила, одійшовши вбік, на землі розстеляти хустку та й з землі продавати. Михалко роздивлявся, хто що продає. Одна баба продає шматок сала, друга — яйця курячі, третя — часник. Ген лежить кільце ковбаси, сушені яблука й сливки, а там хтось гарбузові зернята продає на чашку. А чашка кругленька, біла, з синьою квіткою... Михалко незчувся, як відійшов од матері, опинився знову в товковиці, хотів уже назад продиратись, як раптом хтось ухопив його за барки й закричав:

— Ти чого по чужих кишенях лазиш?

Михалко задер голову — перед ним стояв довгий та худий чоловік у вицвілій гімнастьорці. Лице мав довгасте, жовте, а ніс — догори задертий, наче хто його змалку пальцем придушив.

— Я... Я не ліз...— тільки й спромігся прошепотіти Михалко.

Але дядько як ухопив за барки, то не відпускав. Пальці в нього як дротяні, й смерділо од них тютюном.

— По чужих кишенях, да? — знову повторив, і в Михалка виступили сльози.

На них уже зглядалися. Дехто тримався за кишеню, а якась баба хапливо шаснула за пазуху — чи не вкрали її вузлика. Почали й підливати масла в огонь:

— О, це ж безбатченко, патронатський, либонь...

— Учора булочну на вокзалі обікрали.

— А це не той, що по кишенях лазив у того п'яного, який біля переїзду й досі лежить?

— Хай господь милує здибатися з отаким посеред ночі. Штрикне швайкою — і ваших нєт!

Тут і навинувся Оксен Брухтій. Зразу того довгого дядька так своїм гострим плечем підпер, що пальці в нього ослабли, а потім і зовсім розчепилися.

— Ти чого дітей душиш? Га?

— Хай по кишенях не лазить!

— Хто, Михалко? Ти кому брешеш? А що там у твоїх кишенях є? Діри?

— Не твоє діло.

— Ану, виверни, глянемо! Я тебе, шарамигу, знаю. Ти і в Лисіївку приходив, га? А в Новій Греблі не тебе зловили в млині?

Довгий дядько почав задкувати. Дивився десь убік, наче то все говорилося не до нього. Оксен же кричав йому навздогін:

— Ще раз попадешся мені, то сам одведу туди, куди твоя душа давно проситься!

Зокіл уже гомоніли:

— Бач, хотів дитину посеред базару задушити.

— Кажуть, що побачив у малого три рублі...

— Халамидник, бо на грудях якоря виколов собі.

Брухтій був сердитий, повчав Михалка:

— Ти ж до нього в кишеню не ліз, га? То чого плачеш? Він тебе за барки схопив, а ти йому кулаком у зуби, він і відчепиться. Отаких тепер повно тиняється, за війну розвелось, а переведуться ще не скоро, то самому слід мати противоядіє. Ну?..

— Добре,— пробубонів Михалко.

Найшли матір, і Брухтій дуже довго розказував їй про те, що сталося. Мати тільки руками сплескувала та губи стискувала, очі її то вужчали, то розширювались, а потім ляснула Михалка по щоці й питає:

— То ти по чужих кишенях?

— Ні ж бо, ні,— пояснював Оксен.— То брехня.

— Марно не плескатимуть, Оксене, ви не кажіть. Не інакше, як на шкоді зловили його. Він у мене тихий та божий, а тут же базар, от і спокусився.

Скільки не запевняв її Оксен, що нічого не трапилось, проте мати як затялася, бо, мовляв, диму без вогню не буває. І дуже каялася, що взяла Михалка на базар.

— Я ж хотіла, щоб ти світу побачив, щоб порозумнішав, та... не буде баба дівкою!

Мусив біля матері й стовбичити. А що в неї торгівля йшла мляво, бо чи не хотіли саме в матері купувати, чи правила вона забагацько, то хлопець відчував: отак до вечора й прокапцаніє тут. А навкіл стільки цікавого! Що обличчя незнайомі все, яких у їхньому селі ніколи не побачиш! А одяг який різний! Ген дядько якийсь ліктями пробивається, а на ньому куфайка знизу зелена до половини, а згори сіра! А хіба у них хто-небудь ходить у шапці з козирком? Та його засміяли б. Ген же якийсь довгоносий дядько посунув, а на нього ніхто й не гляне, й не скривиться в усмішці.

Човпів Михалко на одному місці, по боках роззирався, витрішки свої продаючи, тільки ніхто до них і не прицінювався. Коли метким своїм оком запримітив, як трохи осторонь посеред штурханини зупинилося двоє чоловіків, підморгнули один одному, немов змовлялись, і затіяли поміж собою якусь гру. А може, й не гра то була. Один тримав гладеньку чорну тацю в руках. На ній видніли ямки. Навіщось із однієї ямки в другу він переганяв кольорові камінчики, а другий — із витягнутим уперед, схожим на сокиру обличчям — наче впрохував його, бо запобігливо попліскував по плечу, в очі лагідно зазирав... Біля них уже виросла купка цікавих, і Михалко, одним оком поглядаючи на матір, бочком-бочком став до них підступати.

— Налітай! Налітай! — весело кричав той, що тримав тацю, і його зрослі на переніссі брови шахраювато ворушились.— У кого є десятка, може виграти дві! В кого є двадцять п'ять карбованців — матиме п'ятдесят. Хто має п'ятдесят — може виграти сто! Налітай! Хто прийшов на базар босий — купить собі чоботи й піде взутий.

— Давай я спробую! Давай! — насідав гостролиций.— Ну, чого ти боїшся? Ну? Думаєш, у мене грошей нема? Ось! — І він дістав із кишені зім'яту пачку.

Той, що тримав тацю, був наче заляпаний смаглістю: по темному обличчю де-не-де світилися сірі плями. "Циган,— подумав Михалко, котрий трохи побоювався циган.— Бо чого ж у нього червона сорочка на випуск і кучері аж на спині лежать!"

— Одчепись! Чи ти вмієш! — одтручував плечем гостролицього, ніби він був зовсім чужий і ніби недавно вони не переморгувались.

— Боїшся? Давай спробую! — І він помахував перед цигановими очима пачкою грошей.

Циган зневажливо скривився й погодився. Гра, як виявилось, була дуже проста: треба було відгадати, куди циган вправними пальцями заганяє один з камінчиків. Угадав — виграв, не вгадав — програв.

Циган узяв у настирливця десятку, зробив кілька маніпуляцій з камінчиками — й накрив їх. Усі дуже уважно стежили, куди ліг білий, а куди червоний. І Михалко помітив. Гостролиций теж помітив, бо вгадав. За другим разом теж угадав — і виграв двічі по червінцю.

— Е-е, та ти зух! — ображено мовив циган.— Ти кого хочеш обведеш круг пальця. З тобою не гратиму...

— Ану зі мною! — пропхався наперед якийсь геть зовсім захарчований дядько. Тримав він у руці не багато й не мало — всього карбованець. І виграв! Навколо захвилювались. Гра здалася проста й безпрограшна. Зразу ж найшлося кілька охочих. А дядько, що виграв карбованця, хитрувато відступив убік: виграв — то добре, а можна ж і програти.

— Ану зі мною!

Сказав це чоловік у військовій вицвілій гімнастьорці та в битих валянках. Либонь, прийшов купувати собі чоботи. Верхня губа в нього розсічена, а щоб менше це впадало в очі — вуса висіяв.

Циган, як видно, нікому не збирався відмовляти. Навіть Михалко м'яв у кишені подертий карбованець...

Биті валянки виграли раз, удруге. І, здається, не збиралися програвати. Циган занепокоєно оглянувся навкруг. А гостролиций кинув:

— Це, видать, із тих, що рідного батька роздягнуть!..

— А роздягаємо! Щодня роздягаємо! — хвастали биті валянки.

Проте хвастали недовго, бо скоро не пощастило раз і вдруге, а там — і кишені порожні. Здивування як застигло на обличчі, то й не сходило.

— Позич! — звернулись биті валянки до цигана.— Відіграюсь і віддам!

— Ви бачили такого? — засміявся циган.

Навколо теж весело зареготали. Биті валянки відійшли убік, та зразу ж і вернулись.

— Так ти ж махлюєш? — непевно запитали. І вже з більшою певністю: — Обдурюєш, так?

Циган спохмурнів, затиснув свою гру під пахвою. Гостролиций, що крутився поблизу, насторожився.

— Ану віддавай! Віддавай гроші!— звереснули биті валянки.

— Було не грати! — крикнув циган.— Тебе ніхто не примушував!

— Ану віддавай, кому сказано!

— А якби ти в мене виграв усе? Га? Ти мені віддав би?!

Биті валянки скочили вперед і вхопили цигана за барки. Тоді той, що мав обличчя, схоже на сокиру, вліз поміж ними, розіпхнув. Циган зразу ж ізслизнув, наче його не було.

— Ви з однієї шайки! — закричали биті валянки.— Шахраї!

— Чого ти сікаєшся, чого? — визвірився й гостролиций.— Скажи спасибі, що розборонив. Та ти знаєш, з ким зв'язався?

— З таким, як ти! Обоє злодії!

— Ну, ви чули! — майже щиро обурювався той.— Ти краще з ним не зв'язуйся!.. Бо пошкодуєш, та пізно буде.

Михалко ще довгенько прислухався до тієї розмови. Вщухла вона, коли й гостролиций щез. Цікавих ніби лизя злизала, зосталися тільки самі биті валянки. Постояли вони, постояли, почухали потилицю, плюнули спересердя та й подалися геть. Тільки Михалко ще капцанів на тому ж місці: дуже йому було шкода оцього, що програв. І нищечком радів: а він свого карбованця не програв, бо не з дурних!

Мати, на диво, стріла його спокійно. Чи не помітила, що Михалко відлучався, чи втомилася сердитись на нього. Мало не все вже розпродала, тільки була якась зосереджена чи стурбована.

— У вас нічого не вкрали? — поспитав Михалко.

— Де там,— сказала мати.— Інше... Ось переплатили мені трохи за сир.

— То й добре!

— Е-е,— скривилася мати.— Не добре. Бо брала сир якась молодиця, щоб у лікарню віднести, а сама ж така виснажена, що страх. У неї тих грошей і не було, а переплатила.

— Чи багато? — поцікавилась Бабера, що саме надійшла й слухала ту розмову.— На підсвинка вистачить, га?

— Ото таке скажете,— не зрозуміла мати жарту.— Оцих два папірці передала мені, бачте...

— Курці на посміх,— сказала Бабера.— Журитесь! А скільки вас обдурюють, то не бачите? Кожне тільки й дивиться, щоб украсти чи обманути.

— Ви одне й те саме завжди...

— Бо всі те саме!

Ген пополудні мати вже наче розпродалась — тут і додому б збиратися, бо Ксеня Кріт з купованими дріжджами надійшла, й Оксен Брухтій познаходив усіх їх. А мати як стояла біля купки нерозпроданого соняшникового насіння, так і стоїть.

— Продайте вже мені ті зернята,— всміхнувся Брухтій.— І не думав, що ви така до копійки ласа.

— А ласа, ласа,— покивала мати головою.— Ви йдіть, а я вас дожену.

Односельчани пішли, а мати ще трохи постояла біля свого товару, а потім узяла Михалка за руку — й ну шастати по ярмарку.

— Дивись,— казала синові,— може, побачиш таку жінку: запнута хусткою темною, лице біле-пребіле, і ліва рука в неї труситься.

Михалко приглядався: у кого ж труситься ліва рука. Ген у тієї тітки начеб затрусилась. Таж ні, то не ліва, а права... Спробуй угадати! І всі запнуті темними хустками, лише кількоро дівчат он у квітчастих.

— І треба ж отак,— бідкалася мати.— Я не додивилась, а людина подумає, що на шахрая якого наскочила, на обдирайла бездушного...

Своїх догнали за селом у балці — звернули з дороги навпрошки, щоб швидше додому дістатись. Бабера, певне, розказала всім, чого оце вони затримались на базарі, бо Ксеня одразу ж:

— Найшли?

— Де там...

— Я так і знала,— загурчав Баберин голос.— Де ж це чувано, щоб самій шукати? Хай би вона тебе шукала. Це ж і дитина в тебе росте така, як ти. Його ж затруть! Затруть, що воно білому світові буде не раде.

— Не затруть,— майже пошепки відповіла мати й похилила голову.

Брухтій, що йшов мовчки попереду, раптом зупинився, узяв Михалка за плечі обома руками й запитав:

— То затруть тебе чи ні?

І Михалко, якому дядько завжди подобався, відповів, дивлячись некліпливо прямо в його карі, засіяні лукавими іскрами, очі:

— Не затруть!..

Бабера байдуже зиркнула на нього і:

— Учіть, учіть...

— А я сам учений,— буркнув Михалко й відстав од гурту.

Задивився, як у небі плавно й лагідно ширяють ластівки. Вони наче погойдувались у повітрі, потім те повітря само опускало їх донизу, само ж піднімало, само посилало їх уперед. Усе так легко й просто виходило в ластівок, що Михалко раптом відчув: і він так може.

Звів руки, змахнув ними й засміявся. А потім кинувся наздоганяти гурт, що вже доходив до села.